Yashoda Girls' Arts & Commerce College, Nagpur

Department of Political Science

Assignment

Session: 2020 – 2021

2020-21

INDEX

Name : Nandini DiAPK chaudhari

STD. : SEC. : Roll No. :

Sr. No.	Title	Page .No.	Remark
	नाव - नंदिनी दिपक चौधरी		
	विषय - राज्य राज्यशास्त्र		
	वर्ग - B.A 3 सेमिस्टर		
	कॉलेज -		
नाव	नाव यशोदा गर्ल्स कॉलेज		
	नागपूर		
	2020-21		

SEAL

Principal
Yashoda Girls Arts & Commerce
College,Sneh Nagar,Nagpur-15

राष्ट्रपती संसद आणि प्रधानमंत्री

(President Parliament and Prime minister).

1) भारतीय राष्ट्रपतीची निवड पात्रता व कार्यकाळ त्याचे विवेचन करा

⇒ भारतीय संविधानाने संसदीय शासन पद्धतीचा स्वीकार केला आहे. संसदीय शासन पद्धतीमधील राष्ट्रप्रमुख म्हणून घटनात्मकदृष्ट्या राष्ट्रपतीला सर्वोच्च स्थान प्राप्त झाले भारत हे प्रजासत्ताक राज्य असल्यामुळे निर्वाचित राष्ट्रपतीचे पद निर्माण करण्यात आले आहे अर्थात राष्ट्रपती प्रत्यक्षात सत्ता स्वच्छेनुसार वापरू शकत नाही तर प्रधानमंत्री व त्याचे मंत्रिमंडळ यांच्या सल्ल्यानेच राष्ट्रपती कार्य करीत असतो

राष्ट्रपतीस वास्तविक अधिकार नसले तरी हे पद अत्यंत सन्मानाचे व प्रतिष्ठेचे आहे तो भारताचा पहिला नागरिक म्हणून राष्ट्रपतीची मंजुरी प्राप्त होणे आवश्यक असते शिवाय भारताचा राज्यकारभार राष्ट्रपतीच्या नावानेच चालतो भारताचा राष्ट्रपती हा समस्त राष्ट्राचा प्रतीक असतो आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात राष्ट्रपतीचे पद राष्ट्रप्रमुख

भारतीय संविधानाने सर्वोच्च शासक म्हणून राष्ट्रपतीकडे सत्ता सोपविलेली असली तरी त्यांच्या सत्तेचा प्रत्यक्षात वापर प्रंतप्रधान व त्यांच्या नेतृत्वातील मंत्रिमंडळच करीत असते राष्ट्रपती केवळ नामनात्र सर्वोच्च शासक ४२ वा घटना दुरुस्तीने मंत्रिमंडळाच्या सल्ला राष्ट्रपतीवर बंधनकार आला आहे अर्थात राष्ट्रपतीला स्वावे आधिकार तसेच काही प्रमाणात नकार आधिकार आहे

1) डॉ बाबासाहेब आंबेडकर :-> भारच्या राष्ट्रपतीचे पद ब्रिटनच्या राजासारखे आहे तो राज्यप्रमुख आहे परंतु तो कार्यकारी प्रमुख नाही तो राष्ट्राचे असले असे म्हटले आहे तर कलम ५३ म्हणजे संघराज्याची सत्ता राष्ट्रतीकडे राहील तसेच तो भारतीय सैन्याचा सेनापती राहील अशी स्पष्ट तरतुद करण्यात आली आहे

② राष्टपतींची निवडणूक :-> भारतीय संविधानातील कलम नुसार राष्ट्रपती

करण्यात आली आहे या कलमात भारताचा एक राष्ट्रपती असेल असे म्हटले आहे म २ कलम ५३ मध्ये संघ राज्याची सत्ता राष्ट्रपतीकडे राहील तसेच तो भारतीय सैन्याच्या सर्वोच्च सेनापती राहील अशी स्पष्ट तरतूद करण्यात आली आहे.

राष्ट्रपती पदकरिता पात्रता :→

भारतीय संविधानातील कलम ५८ नुसार राष्ट्रपतीच्या पदाकरीता खालील पात्रता ठरविण्यात आली आहे

1) ती व्यक्ती भारताची नागरिक असावी.
2) त्या व्यक्तीची वय ३५ वर्ष पूर्ण झालेला असावे
3) ती व्यक्ती लोकसभेत निवडून येण्यास पात्र असावी
4) केन्द्रसरकार, राज्यसरकार, तसेच स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये नोकरी करणारा अथवा आर्थिक प्राप्तीचे पद धारण करणारा नसावा
5) राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपती, राज्यपाल, मंत्री हे शासनाच्या आर्थिक लाभाच्या पदावर आहेत असे समजण्यात येणार
6) कलम ५९ नुसार राष्ट्रपती संसद किंवा घटकराज्या विधीमंडळाचा सदस्य राहू शकत नाही

SEAL

७) राष्ट्रपती अन्य कोणत्याही लाभाचे
पद धारण करता येणार नाही

राष्ट्रपती पदासाठी सूचक अनुमोदक
अनामत रक्कम याबाबत मूळ

संविधानातील तरतुदीमध्ये बदल करण्यात
आले आहे नव्या नव्या तरतुदीनुसार राष्ट्रपती
पदासाठी उभे राहणाऱ्या उमेदवाराच्या नामकर्न
अर्जावर निर्वाचन मंडळातील ५० सूचक व ५०
अनुमोदकांची स्वाक्षरी असणे आवश्यक
आहे तसेच अनामत रक्कम पचेवीस हजार
इतकी करण्यात आली आहे.

निर्वाचन मंडळ :→
भारतीय संविधानातील
कलम ५४ नुसार राष्ट्रपती च्या
निवडणुकीसाठी एक निर्वाचित सदस्य
असतील

1) संसदेच्या (राज्यसभा व लोकसभा)
दोन्ही सभागृहातील निर्वाचित सदस्य

2) भारतीय घटकराज्यांच्या
विधानसभेतील सर्व निर्वाचित
सदस्य या सदस्यांना राष्ट्रपतीच्या
निवडणुकीत मतदान करण्याचा अधिकार

नाही.

मतदाराचे मतमुल्य :→ राष्ट्रपतीच्या निवडणुकीत सहभागी निर्वाचक मंडळातील मतदाराचे मतमुल्य सारखे असत नाही संसद सदस्य व विधानसभेचे सदस्य यांना एकच मत देण्याचा अधिकार असला तरी त्यांच्या मताचे मुल्य भिन्न असते

विधानसभा सदस्यांच्या मताचे मुल्य

राष्ट्रपतीच्या निवडणुकीत सहभागी निर्वाचित मंडळातील सदस्याचे मताचे मुल्य ठरविण्याची विशीष्ट पद्दती आहे सर्व विधानसभा सदस्यांच्या मताचे मुल्य सारखे असत नाही तर भिन्न भिन्न असतें विधानसभा सदस्याच्या मताचे मुल्य देखील वेगवेगळे आहे.

विधानसभा सदस्याला प्राप्त होणारे मतमुल्य

$$= \frac{\text{त्या घटकराज्याची एकूण लोकसंख्या}}{\text{विधानसभेतील निर्वाचित सदस्यांची} \div 1000 \text{ संख्या}}$$

भारतील घटकराज्यांची लोकसंख्या व विधानसभेतील निर्वाचित सदस्यांची एकूण संख्या वेगवेगळी असल्याने राष्ट्रपतीच्या निवडणुकीतील विधानसभा सदस्यांचे मताचे मूल्य देखील वेगवेगळे आहे.

संसद सदस्याचे मत मूल्य =

सर्व राज्यातील विधानसभा सदस्यांना प्राप्त झालेली एकूण मते

लोकसभा व राज्यसभा येथील निर्वाचित सदस्यांची संख्या

वरील सूत्राच्या सहाय्याने संसद सदस्यांच्या मताचे मूल्य ठरत असते त्यामुळे प्रत्येक राष्ट्रपतीच्या निवडणुकीत संसद सदस्य मतेच विधानसभा सदस्यांच्या मताचे मूल्य बदलत असते

संसद सदस्यांच्या मताचे मूल्य

राष्ट्रपतीच्या निर्वाचन मंडळातील निर्वाचित सदस्यांच्या मताचे मूल्य देखील भिन्न आहे

त्याच्या मताचे मूल्य ठरविण्याचे एक विशिष्ट सूत्र असून हे सुत्र पद्धतीप्रमाणे आहे.

$$\text{संसद सदस्याच्या मताचे मूल्य} = \frac{\text{सर्व राज्यातील सदस्यांना प्राप्त झालेली एकूण मते}}{\text{लोकसभा व राज्यसभा येथील निर्वाचित राष्ट्रपतीच्या निवडणूकीत संसदयाची संख्या}}$$

वरील सुत्राच्या सहाय्याने संसद सदस्याच्या मताचे मूल्य ठरत आहे त्यामुळे प्रत्येक राष्ट्रपतीच्या निवडणूकीत संसद सदस्य तसेच विधानसभा सदस्याच्या मताचे मूल्य बदलत असते

निवडणूक व मतदान पद्धती :→ केंद्रीय निवडणूक आयोगाकडून राष्ट्रपतीची निवडणूक होण्यात येते. राष्ट्रपतीची निवड व्हावी यासाठी ही पद्धती स्वीकारण्यात आली आहे.

कोटा. पद्धती :→ राष्ट्रपतीच्या निवडणुकीसाठी कोटा पद्धती अस्तित्वात आहे राष्ट्रपती पदावर निवडून येण्यासाठी न्यूनतम कोटा

म्हणून राष्ट्रपती पदावर निवडून येतो.
न्युनतम कोटा म्हणजे पदावर निवडून
येण्यासाठी लागणारी किमान मते होत
अनुस्पष्ट बहुमत विजयी उमेदवाराला
मिळवणारे हवे यासाठी कोटा
पद्धतीचा स्वीकार करण्यात आला
आहे न्युनतम कोटा ठरविण्यासाठी
पुढील सुत्राचा वापर करण्यात येतो.

$$\text{कोटा} = \frac{\text{एकूण वैध मताची संख्या} + 1}{\text{राष्ट्रपती पदाची संख्या} + 1}$$

मतमोजणी :-> निवडणूक आयोगाने जाहीर
केलेल्या दिवशी संसद सदस्य दिल्लीमध्ये
तर विधानसभा सदस्य आपल्या राज्याच्या
राजधानीत मतदान करतात एकल
असणाऱ्या सर्व उमेदवाराची नावे लिहिलेली
असतात व मतदाराला एक उमेदवाराची
पसंतीची मते प्रथम विचारात घेतली
जर कोणालाही आवश्यक कोटयाएवढी
पहिल्या पसंतीची येते त्या

Page No. ____
Date ___/___/___

- उमेदवाराच्या मतपत्रिकेतील दुसरा पसंतीची सर्वात कमी मते मिळाली असतील त्याला निवडणुकीतून बाद करण्यात येते व त्या उमेदवाराच्या मतपत्रिकेतील दुसरा प्रस्तीक्रम ज्याला दिला असेल त्याला ती मतपत्रिका वळवले जाते

शपथविधी:-> राष्ट्रपती पदाच्या निवडणूकीत विजयी झाल्यानंतर प्रत्येक राष्ट्रपतीस संविधानाच्या संरक्षणाची व कर्तव्य प्रामाणिक पार पाडण्याची शपथ घ्यावी लागते ते सर्वोच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायधीश हे राष्ट्रपतीला शपथ देतात

कार्यकाल:-> संविधानातील कलम ५६ नुसार राष्ट्रपतीचा कार्यकाल पाच वर्षे एवढा ठरविण्यात आला आहे राष्ट्रपती ज्या दिवशी आपल्या पदाची सुत्रे हाती घेतो त्या ~~दिवशीपासू~~ दिवशीपासून त्याचा कार्यकाल पाच वर्षे एवढा ठरविण्यात आला आहे राष्ट्रपती ज्या दिवशी आपल्या पदाची सुत्र हातात घेतो त्या दिवशीपासून त्याचा कार्यकाल मोजला जातो राष्ट्रतीचा कार्यकाल संपण्यापूर्वी त्याला स्वच्छेने स्वतःच्या हस्ताक्षरात राजीनामा उपराष्ट्रपतीकडे देता येतो उपराष्ट्रपती निवड

Shrikrupa

होइपर्यंत राष्ट्रपतीस पदावर राहता येते.

राष्ट्रपतीची पदच्युती :→ संविधानातील कलम ६१ नुसार. घटनाभंगासारख्या गंभीर आरोपावरून राष्ट्रपतीवर महाभियोगाच्या सदस्यांनी कार्यकाल संपल्यानंतरही नव्या राष्ट्रपतीवरील निवड होईपर्यंत राष्ट्रपतीचा लोकसभा सभापतीकडे पाठविता राष्ट्रपतीचा कार्यकाळ संपल्यानंतरही नव्या राष्ट्रपतीची निवड होईपर्यंत राष्ट्रपतीस पदावर राहता येते.

पदरिक्तता :—

आजारपण मृत्यू, राजीनामा पदच्युती किंवा अन्य कारणामुळे राष्ट्रपतीचे पद रिकामे झाल्यास उपराष्ट्रपती त्यांचे कार्य सांभाळतो मात्र जास्तीत जास्त सहा महिन्यात आत संविधानातील कलम ६२ नुसार राष्ट्रपतीची निवडणूक घेतलीच पाहिजे असे बंधन आहे. राष्ट्रपती उपराष्ट्रपती ही दोन्ही पदे एकाच वेळी रिकामी झाल्यास सर्वोच्च न्यायालयाचे सरन्यायाधीश।

कार्यकारी राष्ट्रपती म्हणून कार्य सुरू न्या दिजायला।

काही काळ १९६९ मध्ये राष्ट्रपतीपदावर कार्यरत होते

<u>वेतन</u> <u>व भत्ते</u> :- राष्ट्रपतीचे वेतन व भत्ते ठरविण्याचा संसदेला अधिकार आहे नव्याने २००८ मध्ये तरतुद केल्यानुसार राष्ट्रपतीचे मासीक वेतन एक लाख रूपये प्रदेय करण्यात आले असून राष्ट्रपतीस इतर विविध प्रकारचे भत्ते व निवासस्थान निवृत्ती वेतन प्राप्त होत असते राष्ट्रपतीला सर्वोच्च शासक म्हणून विविध विशेषअधिकार देण्यात आलेले आहेत.

भारताचा राष्ट्रपती हा देशाचा मानबिंदू व प्रतीक आहे तो देशाचा पहिला नागरीक म्हणून त्या पदाला विशेष सन्मान व प्रतिष्ठा प्राप्त झाली आहे.

—x—

SEAL

प्रश्न २ भारतीय राष्ट्रपतीला असलेल्या अधिकाराचे वर्णन करा?

→ भारताचा राष्ट्रपती हा घटनात्मक प्रमुख असून संविधानुसार तो संघ राज्याचा सर्वोच्च शासकही आहे राष्ट्रप्रमुख या नात्याने राष्ट्रपतीस अनेक व्यापक स्वरूपाचे अधिकार प्राप्त आहे मात्र भारतात संसदीय शासन पद्धती असल्याने नाममात्र शासन प्रमुख म्हणूनच राष्ट्रपतीस ओळखले जाते इंग्लंडच्या राजाप्रमाणे भारताचा राष्ट्रपती केवळ नाममात्र प्रमुख आहे त्याच्या सत्तेचा खरा वापर प्रत प्रधानाच्या नेतृत्वातील मंत्रिमंडळच करीत असते राष्ट्रपती पद केवळ शोभेचे व सन्मानाचे बनले असून वास्तविक सत्ता प्रतप्रधान व मंत्रिमंडळाची असते १९७६ मध्ये झालेल्या ४२ व्या घटना दुरूस्तीनुसार तर राष्ट्रपतीच्या अधिकाराचा बराच संकोच झाला आहे या घटना दुरुस्तीनुसार मंत्रिमंडळाचा सल्ला राष्ट्रपतीवर बंधनकारक झाला असून राष्ट्रपती नाममात्र बनला आहे

राष्ट्रपती नामधारी प्रमुख असला तरी या पदाचे महत्व नाकारता येणार नाही हे पद देशातील सर्वश्रेष्ठ पद असून या पदाला एक विशेष प्रतिष्ठा व सन्मान प्राप्त होते

राष्ट्रपतीचे अधिकार व कार्य

भारतीय संविधानानुसार राष्ट्रप्रमुख या नात्याने राष्ट्रपतीला व्यापक अधिकार प्राप्त झाले आहेत. राष्ट्रपतीच्या नावानेच भारतीय संघराज्याचे सर्व आदेश निघतात. राष्ट्रपतीच्या अधिकाराचे वर्गीकरण पुढीलप्रमाणे करता येईल वाईल.

1. शासनविषयक अधिकार :→ भारतीय राष्ट्रातीस अतिशय व्यापक असे शासनविषयक अधिकार प्राप्त झाले आहेत. संविधानातील कलम 53 नुसार भारतीय संघराज्याची कार्यकारी सत्ता राष्ट्रपतीच्या हातात आहे. भारतीय संघराज्याचा तो संवैधानिक शासक आहे. भारताच्या प्रधानमंत्र्याची नियुक्ती करण्याचा तसेच प्रधानमंत्र्याच्या सल्ल्यानुसार इतर मंत्र्यांची नियुक्ती करण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला आहे. अर्थात हा अधिकार नाममात्र आहे. कारण लोकसभेत बहुमत प्राप्त पक्षाच्या नेत्याला प्रधानमंत्री म्हणून अधिकार राष्ट्रपतीला आहेत

③ न्यायविषयक अधिकार :- न्यायविषयक क्षेत्रातही राष्ट्रतीला अतिशय व्यापक अधिकार आहेत ते अधिकार पुढलीप्रमाणे सांगता येतील

i) राष्ट्रतीस अपराधयाच्या क्षमादानाचा अधिकार आहे न्यायलयाने दिलेली अपराधयाची शिक्षा पुर्णत माफ करण्याचा शिक्षेत परिवर्तन करण्याचा शिक्षा कमी करण्याचा शिक्षा लांबणीवर टाकण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीस आहे

ii) सर्वोच्च व उच्च न्यायालयातील न्यायाधीशाची नियुक्ती करण्याचा आदीकार नियुकती करण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला संविधानाने दिलेला आहे तसेच न्यायाधीशाला पदच्युत नियुंकती करण्याचा अधिकार राष्ट्रपतीला संविधानाने दिलेला आहे.

iii) राष्ट्रपतीच्या विरुद्ध भारतातील कोणत्याही न्यायलयात खटला भरता येत नाही हा राष्ट्रपतीचा विशेषअधिकार आहे

iv) राष्ट्रपती आलपकालासाठी उच्च न्यायालयातील न्यायाधीशाची नियुक्ती सर्वोच्च न्यायालयात करू शकतो

v) विविध घोटाळे खटले याबाबत चौकशी आपला राजीनामा सादर करीत असताना

४) अर्थविषयक अधीकार।→ भारताच्या राष्ट्रपतीस आर्थिक बाबतही विस्तत अधीकार बहाल करण्यात आले आहेत देशाचा सर्वोच्च शासक म्हणून संपुर्ण अर्थव्यवस्थेवर राष्ट्रपतीचे नियंत्रण असते म्हणून मत आपल्या देशाच्या तिजोरीची एक किल्ली राष्ट्रपतीजवळ तर दुसरी संसदेकडे असते असे म्हटले जाते राष्ट्रपतीचे अर्थविषयक अधीकार पुढील प्रमाणे आहेत

1) राष्ट्रपतीच्या संमतीशिवाय कोणतेही आर्थिक विधेयक संसदेत मांडता येत नाही

2) भारताचा वार्षिक अर्थसंकल्प राष्ट्रपतीच्या वतीने संसदेत प्रस्तुत करण्यात येत असतो

3) सरकारला पुरक तसेच इतर अनुदानाच्या मागण्या संसदेत मांडण्यासाठी राष्ट्रपतीची पुर्वसंमती आवश्यक असते

4) भारताच्या आकस्मिक निधी व आकस्मीक खर्च राष्ट्रपतीच्या ताब्यात असतो

v) संचित निधीमधून आकस्मीक खर्च करण्याचा आधिकार राष्ट्रपतीला आहेत

vi) केन्द्र सरकारच्या उत्पन्नाचा किती वाटा घटकराज्याला द्यावा हे राष्ट्रपती ठरवितात

vii) जीवनावश्यक वस्तूच्या क्रयविक्रयावर कर लावणारे विधेयक व नागरिकाच्या संपत्तीशी संबंधी व विधेयक राष्ट्रपतीच्या लावणारे विधेयक या नागरिकांच्या संपत्तीशी संबंधित विधेयक संसदेत मांडता येत नाही

4) संकटकालीन आधिकार:-> देशात संकटकालीन परिस्थिती निर्माण झाल्यावर ती परिस्थती योग्यप्रकारे हाताळून देशावरील संकट दूर करण्यासाठी राष्ट्रपतीला संकटकालीन आधिकार प्राप्त होतात भारतीय संविधानातील कलम 352 व 356 व कलम 360 राष्ट्रपती आणिबाणी घोषित करू शकतात.

भारतीय संविधानात संकटाकालीन परिस्थतीबाबत पुढील तीन बाबीचा उल्लेख आहे

अ) परकीय आक्रमण अथवा अंतर्गत बंडाळी
ब) घटकराज्यात घटनात्मक शासनाची अयशस्वता।
क) आर्थिक संकट

SEAL

6) सैन्यविषयक अधिकार :->

भारताच्या राष्ट्रपतीस अनेक विस्तृत लष्करविषयक अधिकार प्राप्त झालेले असून ते पुढील प्रमाणे आहेत

1) राष्ट्रपती लष्कराचा प्रमुख असतो तो हिन्दी दलाच्या सरसेनापती अधिकार प्राप्त झालेले असून ते पुढील प्रमाणे

1) राष्ट्रपती लष्कराचा प्रमुख असतो तो हिन्दी दलाच्या सरसेनापती असतो

2) युद्ध घोषित करण्याचा, युद्ध समाप्तीची राष्ट्रतीस संविधानाने अधिकार बहाल केला आहे

3) लष्कराचे वरिष्ठ अधिकारी, सेनापतीची नियुक्ती राष्ट्रपती करतो

4) लष्करी गट - करार करण्याचा अधिकार राष्पतीला अधिकार आहे

vi) देशाचा सर्वोच्च शासक या नात्याने राष्ट्रपतीवर देशाच्या संरक्षणाची जबाबदारी असून त्या अनुषंगाने सर्व कार्य राष्ट्रपती करीत असतो. अशाप्रकारे राष्ट्रपतीला लष्करविषयक अधिकार प्राप्त झाले आहेत.

ಠ) परराष्ट्रविषयक अधिकार

→ देशांतर्गत विविध अधिकाराबरोबर राष्ट्रपतीला परराष्ट्रविषयक अधिकारही प्राप्त झाले आहेत ते पुढीलप्रमाणे आहेत

1) परराष्ट्रात भारताचे राजदूत नियुक्त करणे

2) परकीय राजदुतांचा स्वीकार करणे

3) नवीन देशांना मान्यता देणे

4) आंतरराष्ट्रीय महकरार करणे

5) इतर देशातील राष्ट्रप्रमुखाचे स्वागत करणे त्यांच्याशी चर्चा करणे इतर देशांना भेटी देऊन वाटाघाटी करणे

6) आंतरराष्ट्रीय संघटनांत उपस्थित राहून मार्गदर्शन करणे इतर भारताची भूमिका मांडणे

SEAL
Principal
Yashoda Girls Arts & Commerce College, Snehnagar, Nagpur-15

Sharad Sambhu
(2020-2021)